

УДК [377.8+378]:159.9

Світлана Мартиненко,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін Київського університету імені Бориса Грінченка

Наталія Кипиченко,

аспірантка, викладач кафедри початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін Київського університету імені Бориса Грінченка

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто основні підходи вчених до визначення сутності та змісту комунікативної компетентності вчителя початкової школи, встановлено складові формування комунікативної компетентності вчителя початкової школи.

***Ключові слова:** компетентність, мовна компетенція, мовленнєва компетенція, соціолінгвістична компетенція, комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкової школи.*

Постановка і обґрунтування актуальності проблеми. Модернізація професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи передбачає підвищення не лише рівня теоретичних знань, а й вдосконалення практичних комунікативних умінь і навичок, необхідних для навчання, розвитку їх самостійності, інтересу до створення власного комунікативного простору, однак інтегративна сутність комунікативної компетентності вимагає відповідного науково-методичного забезпечення, яке на сучасному етапі не повністю відповідає зростаючим вимогам держави та суспільства до формування конкурентноспроможного фахівця.

Аналіз наукових досліджень. Аналіз широкого кола наукових джерел засвідчив, що в педагогічній науці приділяється значна увага проблемі комунікативної підготовки педагогів. Так, нами встановлено, що теоретичні й

методичні засади формування комунікативної компетентності майбутніх учителів досліджували О. Аршавська, О. Беляєв, М. Васильєва, М. Вашуленко, Л. Виготський, Н. Волкова, М. Вятютнев, Н.Гез, А. Годлевська, Є. Голобородько, М. Жинкін, Д. Ізаренков, І. Зимня, В. Кан-Калик, А. Капська, Ю. Караулов, Р. Козьяков, М. Коць, Т. Ладиженська, Л. Мацько, Н. Пашківська, М. Пентилюк, В. Півторацька, В. Підгурська, С. Савіньон, Л. Савенкова, Г. Сагач, О. Скворцова, О. Яковліва та інші.

Однак проведений аналіз дає підстави для висновку, що наукові пошуки стосуються лише деяких аспектів комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи, недостатня увага надається складовим її формування, які б забезпечували ефективність встановлення комунікативних умінь. Саме актуальність і недостатня дослідженість проблеми зумовили написання цієї статті.

Постановка мети і завдань статті. З урахуванням зазначеного, мета статті полягає у здійсненні наукового аналізу сучасних підходів до тлумачення сутності, змісту та складових комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтовне вивчення психолого-педагогічних джерел засвідчило, що у науці триває інтенсивна дискусія щодо визначення сутності дефініції «компетентність». Нами з'ясовано, що існують різні підходи до розуміння сутності та змісту цієї категорії, а саме: аксіологічний, діяльнісний і системний. За аксіологічним підходом під компетентністю вчені розуміють, в першу чергу, особистісну якість, здатність (А. Новіков, С. Бондар, В. Бондар, А. Хуторський). З позиції діялісного підходу досліджувана дефініція є сукупністю вмінь, що забезпечують можливість самореалізації особистості або готовності до осмисленого здійснення певного виду діяльності (В. Введенський, М. Елькін, Г. Костюк, Н. Кузьміна, М. Лук'янова, О. Смірнова та ін.). Прихильники системного підходу вважають, що компетентність є готовністю до розв'язання завдань, що ґрунтується на комплексі засвоєних знань, умінь і навичок (С. Мартиненко, О. Савченко, Л. Хоруґа, С. Шишова). Визначення

підходів є умовним, більшість науковці у своїх дослідженнях розглядають зазначені родові ознаки як синоніми.

Ми підтримуємо думку академіка О. Савченко, яка розглядає компетентність як інтегровану здатність особистості, набуту в процесі навчання, що охоплює знання та вміння, навички і досвід, цінності, які можуть цілісно реалізуватися на практиці [7, 416]. Зі сказаного попереднього можна стверджувати, що професійна компетентність педагога є інтегративною характеристикою, що охоплює особистісно-професійний (мотивація до професійної діяльності, здібності), когнітивний (професійні знання) і діяльнісний (професійні вміння та досвід) компоненти. С. Мартиненко зазначає, що «важливою складовою особистісно-професійного зростання майбутнього вчителя початкової школи, його професійної компетентності є комунікативна, яка забезпечує ефективну педагогічну взаємодію» [5, с. 38]

Враховуючи досліджувану проблему, нас цікавить формування комунікативної компетентності, яка є однією з компонент професійної компетентності вчителя початкової школи, тому зупинимось детальніше на характеристиці її складових.

Вивчення психолого-педагогічної літератури засвідчило, що в сучасній науці існує два основні підходи до визначення сутності та змісту комунікативної компетентності. Так, М. Вятютнев, Д. Ізаренков, С. Савіньон, О. Скворцова розглядають окреслену дефініцію шляхом розкриття поняття «здатності», тобто вроджене вміння використовувати мову в різних сферах спілкування [1; 2; 11; 8]. М. Вятютнев виокремлює такі складові комунікативної компетентності, а саме: розумові здібності особистості та мовленнєву діяльність. Учений розуміє під комунікативною компетентністю «здатність використовувати мову творчо, цілеспрямовано, нормативно, у взаємодії зі співрозмовником» [1, с. 20]. Д. Ізаренков визначає її як «здатність людини до спілкування в одному, кількох або всіх видах мовленнєвої діяльності становить набуту в процесі природної комунікації або спеціально організованого навчання особливу властивість особистості» [2, с. 58]. Науковці підкреслюють також, що в тлумаченні поняття

«комунікативна компетентність» передбачається така ознака як наявність здібностей до педагогічної комунікації [1; 2; 11; 8]. Таким чином, за виокремленим підходом розвиток комунікативної компетентності вчителя початкової школи залежить від його особистісно-професійних здібностей.

За системним підходом (О. Казарцева, Г. Рурік, Ю. Федоренко, Д. Хаймс та інші вчені) трактують цей термін шляхом зіставлення його з поняттями «знання, уміння та навички» [3; 6; 9; 10]. Науковці висловлюють думку, що комунікативна компетентність охоплює мовні знання, навички та вміння застосовувати їх у мові в різних ситуаціях спілкування. Вчені О. Казарцева та Ю. Федоренко виокремлюють знання, уміння та навички, необхідні для розуміння чужих та породження власних продуктів мовленнєвої діяльності, адекватних цілям, сферам і ситуаціям спілкування [3; 9]. Г. Рурік зазначає, що «володіння певною системою вмінь і навичок міжособистісного спілкування, адекватних ситуації спілкування і достатніх для досягнення поставленої суб'єктом комунікативної мети є комунікативною компетентністю» [6, с. 360]. Ми з'ясували, що більшість науковців вважають комунікативну компетентність явищем як лінгвістичним, так і педагогічним, оскільки вона співвідноситься із знаннями, вміннями та навичками, які найбільш точно віддзеркалюють багатогранність комунікативної компетентності, її важливу роль у формуванні особистості.

Отже, узагальнюючи викладене попередньо, можемо стверджувати, що комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкової школи охоплює знання, вміння і навички, сформовані у процесі фахової підготовки.

Нами встановлено, що у сучасній психолого-педагогічній та лінгвістичній літературі існують різні підходи до визначення структурних елементів комунікативної компетентності. З точки зору практичного застосування найбільший інтерес, на наше переконання, викликає комунікативна компетентність учителя початкової школи як основи ефективної організації навчально-виховного процесу, тому вважаємо за доцільне визначити та проаналізувати її компонентний склад. На думку, М. Вятютнева вона складається

із знань граматики, лексики, правил спілкування, етикетних формул і мовленнєвих засобів [1, 34]. Однак Г. Рурік зазначає, що важливим є також такий компонент, як уміння співвідносити мовні засоби із завданнями, умовами спілкування і розуміння стосунків між комунікантами [6, 344–380].

Дещо іншу структуру комунікативної компетентності подає Ю. Федоренко, яка виділила наступні компетенції, як: мовну (лексичні, граматичні, фонетичні й орфографічні знання), мовленнєву (охоплює вміння аудіювання, читання, письма та мовленнєві вміння), лексичну (знання лексики і мовленнєві лексичні навички), граматичну (знання граматики і мовленнєві граматичні навички), фонетичну (фонетичні знання, мовленнєво-слухові навички), соціокультурну (стосується країнознавства та лінгвокраїнознавства) та компетенцію, що стосується процесу говоріння [9, 63–65]. Згідно з поглядами С. Савіньон структуру комунікативної компетентності утворюють такі компетенції, як: граматична (граматичний рівень речення), соціолінгвістична (розуміння соціального контексту, в якому використовується мова), дискурсивна (вміння продукувати текст) і стратегічна (компенсація часткових знань, умінь та навичок). Особливу увагу дослідниця акцентує на останньому, що має компенсувати часткові мовні знання у процесі професійної діяльності [11, 129–134].

Вивчення джерельної бази засвідчило, що погляди зарубіжних учених дещо відрізняються від вітчизняних. Так, проаналізувавши наукові праці, ми встановили, що німецькі вчені Б. Шпітсберг та У. Куп виокремили три такі компоненти комунікативної компетентності, а саме: мотивація, знання (процесуальні знання про те, яку стратегію поведінки обрати у конкретній ситуації), навички (використовувані типи поведінки), тобто це взаємозалежність когнітивного, поведінкового та афективного компонентів у певних мовленнєвих актах. Американські дослідники вважають, що комунікативна компетентність охоплює знання, навички, чутливість (здатність виказувати увагу і повагу), зобов'язання (прагнення уникати помилок і знаходити ефективні шляхи взаємодії у процесі самоосвіти та самовдосконалення).

Однак науковці зосереджують увагу на тому, що рівень володіння комунікативною компетентністю залежить від контексту в якому відбувається взаємодія [10].

Д. Ізаренков вважає, що більшість учених подають компетенції як самодостатні явища, незважаючи на те, що мають виявити компоненти, базисні складові комунікативної компетентності. Науковець запропонував три компетенції, які складають її модель, а саме: *мовну* (вміння будувати граматично правильні й усвідомлені висловлювання), *предметну* (відповідає за зміст висловлювання і забезпечує одержання знань про той фрагмент світу, який є предметом мовлення) і *прагматичну* (здатність використовувати висловлювання в певних мовленнєвих актах, співвідносячи їх із умовами спілкування) [2, 54–60].

Ми підтримуємо думки науковців Д. Ізаренкова, С. Савіньон, Ю. Федоренко та вважають основними структурними компонентами комунікативної компетентності *мовну, мовленнєву та соціолінгвістичну компетенції* відтак зупинимось детальніше на їх характеристиці.

Мовна компетенція визначається нами як певна система знань про українську мову як складне соціокультурне явище і сформовані на цій основі мовні вміння, а саме: фонетичні, орфоепічні, морфемні, лексичні, синтаксичні. До її основних характеристик відносимо мовленнєві задатки, знання мови, реалізацію мови у мовленні. Загальновідомо, що передача будь-якої інформації можлива лише за допомогою знаків та знакових систем. Розрізняють вербальну і невербальну комунікації, що використовують різноманітні знакові системи. Відповідно до цього виділяємо вербальний і невербальний рівень комунікативної складової компетентності в спілкуванні. Вербальна комунікація застосовує як знакову систему людську вимову, природну звукову мову, тобто систему фонетичних звуків, що охоплює два принципи: лексичний та синтаксичний.

Мовленнєва компетенція охоплює певні знання про точність, влучність, адекватність, правильність використання мовних засобів, знання про особливості використання мовних засобів залежно від типу, стилю мовлення, знання особливостей використання зображувально-виражальних засобів мови, про

особливості усного й писемного мовлення, його діалогічну та монологічну форми та є одним із компонентів професійної готовності, реалізації професійного потенціалу майбутнього вчителя початкової школи. Розвинені мовленнєві вміння, за твердженням С. Мартиненко, є показником педагогічної культури і педагогічної майстерності вчителя. Звичайно, формування професійнозначущих мовленнєвих умінь, комунікативної культури відбувається під впливом психофізіологічних, соціокультурних і педагогічних чинників, які сприяють засвоєнню студентами знань про мовленнєву культуру і можливості її застосування відповідно до потреби, особливостей та мети організації педагогічного процесу.

Соціолінгвістична компетенція, на нашу думку, є інтегративним утворенням, оскільки акумулює знання та вміння, необхідні для соціального аспекту застосування мови (правил ввічливості, норм, що регулюють стосунки між поколіннями, статями, класами, соціальними групами) визначається динамікою соціальної стратифікації суспільства, культурною орієнтацією його громадян; позитивною соціальною мотивацією людини тощо. Все це загалом характеризує відносну стабільність, традиційність і посилює збереження культурологічної лінії у процесі формування професійних мовленнєвих умінь.

Визначені компоненти є складовими для формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи. Вони не протиставляються один одному, оскільки відображають багатозначність і складність дефініції, що розглядається, а також допомагають більш повному його розумінню й тлумаченню. Таким чином, на основі здійсненого аналізу ми дійшли висновку, що комунікативна компетентність учителя початкової школи – це система внутрішніх ресурсів ефективного розв'язання фахових завдань, а саме: позицій спілкування, ролей, стереотипів, установок, знань, умінь, навичок, яка певним чином пов'язана з цілісністю особистості. З огляду на це рівень розвитку компетентності педагога визначається нами як показник того, наскільки успішно він виконує ті чи інші види діяльності, включаючи і здатність до досягнення ефективних результатів у навчально-виховному процесі, самоосвіті,

самовихованні, тому на сучасному етапі розвитку освіти важливим є сформованість комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи як необхідної умови формування комунікативної компетентності учнів молодшого шкільного віку.

Література

1. Вятютнев М.Н. Традиции и новации в современной методике преподавания русского языка / М.Н. Вятютнев // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. – М., 1986. – 34 с.
2. Изаренков Д.И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов нефилологов / Д.И. Изаренков // Русский язык за рубежом. – 1990. – №4. – С.54–60.
3. Казарцева М.О. Культура речевого общения: теория и практика обучения: учеб. пособие / О.М. Казарцева. – 2-е изд.. – М. : Флинт, Наука, 1999. – 499 с.
4. Коммуникативная компетентность. Стратегии, тактики, виды общения. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pro-psixology.ru/socialnopsixologicheskie-fenomeny/133-kommunirativnaya-kompetentnost-strategii-taktiki.html>
5. Мартиненко С.М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: [монографія] / С.М. Мартиненко. – К. : КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2008. – 434 с.
6. Рурік Г.Л. Комунікативна компетентність як складова професійної майстерності учителя та засіб побудови гуманних взаємин між учасниками навчально-виховного процесу / Г.Л. Рурік // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу: наук. пос. – К. : Видавничий дім «Слово», 2011. – С. 344 – 380.
7. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підруч. для студ. пед. ф-тів / О.Я. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.
8. Скворцова А.И. Комунікативний компонент професійної компетентності вчителя математики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2010_2/Scvorcov.pdf

9. Федоренко Ю.С. Комунікативна компетенція як найважливіший елемент успішного спілкування / Ю.С. Федоренко // Рідна школа. – 2002. – № 1. – С. 63–65
10. Communication competence defined! Dr Lane's Perspective. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uky.edu/~drlane/captone/commcomp.htm>
11. Savignon S. Evolution of Communicative Competence The ACTFL Provisional Proficiency Guidelines / S. Savignon // The Modern Language Journal. – 1995. Vol. 95. – P. 129–134.

Мартыненко Светлана Николаевна

Кипиченко Наталья Сергеевна

**СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ
КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ
НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ**

В статье рассмотрены основные подходы отечественных и зарубежных ученых к определению сущности и структуры коммуникативной компетентности будущего учителя начальной школы, определены структурные компоненты формирования коммуникативной компетентности будущего учителя начальной школы.

Ключевые слова: компетентность, языковая компетенция, языковая компетенция, социолингвистические компетенция, коммуникативная компетентность будущего учителя начальной школы.

Svetlana Martynenko

Natalia Kipichenko

**COMMUNICATIVE COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL
TEACHERS FORMING**

The article reviews the main approaches of domestic and foreign scientists to determine the nature and structure of communicative competence, the essence and meaning of «communicative competence of primary school teachers» defined structural components of communicative competence of primary school teacher.

Keywords: competence, language competence, sociolinguistic competence, communicative competence of primary school teacher.